

ПРАВА ТА ЗАХИСТ БІЖЕНЦІВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

**HUMAN RIGHTS AND THE PROTECTION OF REFUGEES IN
INTERNATIONAL LAW**

Турчин Н.В.,

*студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

Турчин А.В.,

*студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена дослідженню змісту нормативного закріплення поняття «біженець» у джерелах українського і міжнародного права, розглядаються міжнародно-правові механізми захисту прав біженців. Особлива увага приділяється системі міжнародних інституцій щодо захисту прав біженців. Теоретичні аспекти присвячені дослідженню положень механізмів захисту, направлених на регулювання і реалізацію правового статусу біженців. Інститут біженців виник як *інститут права притулку* для людей, яких переслідувала влада країн, з політичних причин громадянами, яких вони є. *Міжнародно-правові акти* в галузі захисту біженців були першими юридично кодифікованими актами в рамках Ліги Націй як відповідь на масове примусове переміщення людей після Першої світової війни, розпаду Османської імперії, встановлення більшовицької влади в Росії та фашистського режиму у Німеччині та початку її агресивної анексіоністської політики. Ось чому угоди 1928 р., 1933 р. і 1938 р., які містять визначення поняття «біженець», були пов'язані з певними подіями та регіонами. Завершальним етапом формування міжнародного механізму забезпечення прав біженців стала діяльність ООН. Визначення поняття біженець, сформульовані в Конвенції 1951 р. та Статуті УВКБ ООН втілили поняття попередніх угод і визнають, що біженці – це лише категорія політичних біженців, які стали жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань. Автори *доходять висновку*, що проблема біженців продовжує залишатися викликом міжнародному співтовариству. Різке збільшення числа мігрантів призводить до політичних, економічних, соціальних криз всередині держав і, як наслідок, до внутрішніх заворушень. Цю проблему неможливо вирішити на внутрішньодержавному або регіональному рівнях, необхідно вживати більш глобальні заходи.

Ключові слова: біженець, правовий статус біженця, міграція, мігрант, права людини, заходи контролю зовнішньої міграції.

This article is international legal mechanisms for the protection of the rights of refugees. Special attention is paid to the system of international institutions to protect the rights of refugees. Theoretical aspects are devoted to the study of the provisions of protection mechanisms aimed at regulating and implementing the legal status of refugees and internally displaced persons. The institution of refugees originated as an internal institution of granting asylum to the people who were persecuted by the authorities of the countries of which for political reasons they were residents. The international legal protection of refugees was first legally codified within the framework of the League of Nations as the answer to the massive forced displacement of people in the wake of World War I, the collapse of the Ottoman Empire, the establishment of the Bolshevik power in Russia and the fascist regime in Germany and the beginning of its aggressive annexationist policy. That is why the Agreements of 1928, 1933 and 1938 which contain the definitions of «the refugee» were bound to certain events and regions. The concluding stage in constituting the international mechanism for securing the rights of refugees has become the activity of the UN in the area. The definitions of refugees as formulated in the Convention of 1951 and the Charter of UNHCR have embodied the notions of the preceding agreements recognizing as such only the category of political refugees persecuted for their race, religious beliefs, citizenship, belonging to a certain social group or political persuasions. In conclusion, the authors conclude that the refugee problem continues to be a challenge to the international community. A sharp increase in the number of migrants leads to political, economic, social crises within states, and, as a result, to internal unrest. This problem can not be resolved at the domestic or regional levels, more global measures need to be taken.

Keywords: refugee, the legal status of refugee, human rights, migration, migrant, control measures of external migration.

Постановка проблеми. Вимушена міграція є однією з найскладніших проблем, з якою зіткнулося світове співтовариство. Найбільші геополітичні зміни, соціально-економічна криза, порушення прав некорінних народів і етнічні конфлікти стали причинами масових міграційних потоків. Жоден саміт об'єднаного Європейського парламенту не обходиться без виступів, які присвячені проблемам біженців і вимушених переселенців, так як континентальна Європа щорічно надає притулок кільком десяткам тисяч особам, які подали заяви про надання їм *притулку*. Проблема біженців висвітлена у численних працях, та в силу постійного розвитку геополітичних процесів дане питання потребує додаткового вивчення.

Стан опрацювання. Проблема біженців висвітлена у численних працях, як у зарубіжних, так і вітчизняних вчених, серед яких А.С. Овчаренко, В.Е. Теліпко, В.М. Репецький, С.А. Авак'ян та інші автори.

Метою статті є необхідність розкриття процесу формування і закріплення поняття біженець в міжнародному праві, визначення міжнародно-правових способів захисту прав біженців.

Виклад основного матеріалу. Проблема біженців – одна з актуальних проблем світової спільноти. Як зазначає вчений С.А. Авак'ян: «Проблема біженців існувала і буде існувати до тих пір, поки в світі не припиняться внутрішньодержавні і міждержавні конфлікти, які вирішуються за допомогою сили» [1, с. 430].

Відбиваючи прагнення міжнародного співтовариства легалізувати положення величезної маси біженців, жертв світової війни, більшовицької диктатури в Росії, розпаду Османської Імперії та пов'язаних з цим міжнаціональних конфліктів була зроблена перша спроба міжнародно-правової регламентації поняття «біженець» і визначення правового статусу у 20-х роках 20 століття. У 1926 году в Женеві на спеціальному скликанні конференції Верховним Комісаром у справах біженців Нансеном, пост якого був заснований Лігою Націй в 1921 р., було укладено угоду про видачу посвідчень російським і вірменським біженцям для використання їх як проїзних документів, що дістали згодом назву «паспортів Н», згодом такі ж паспорти були виданні асирійським, асиро-халдейським і асимільованим біженцям [2, с. 50-52].

У 1933 р. була прийнята Конвенція про статус біженців, що закріпила деякі права біженців в області працевлаштування, і здобуття освіти. Угода 1936 р. і конвенція 1938 р. про статус німців з Німеччини, поширена в 1939 р. на біженців з Австрії були реакцією Ліги Націй на масові переміщення німців з Німеччини, а потім з Австрії, в наслідку встановлення фашистської диктатури і насильницького приєднання Австрії у 1938 р. Ці угоди мали обмежену сферу застосування, орієнтуючись на біженців певної національності. Проте їх безперечне значення полягає в тому, що вони розкрили зміст поняття «біженець», закріпили основний обов'язок держав – *не видворяти біженців*, що постійно проживають в країнах, і не відмовляти їм у в'їзді на свою територію. Друга світова війна різко збільшила чисельність біженців у всьому світі, що загострила проблему визначення міжнародно-правового статусу біженця. Тому після закінчен-

ня війни активно стало налагоджуватися співробітництво держав щодо створенню міжнародно-правової системи захисту біженців, а також були переглянуті головні критерії визначення поняття «біженець». Міжнародна організація у справах біженців (далі – МОБ) створена 20 серпня 1948 року, отримала тимчасовий мандат на реєстрацію, захист, переселення й репатріацію біженців [3, с. 379]. У Статуті Міжнародної організації у справах біженців, до поняття «біженець», належать жертви нацистських і фашистських переслідувань, деякі особи єврейської національності, а також іноземці, особи без громадянства, які стали жертвами нацистських режимів, так само, як і особи, визнані біженцями до початку Другої світової війни за ознаками раси, релігії, національної приналежності чи політичних поглядів. Крім того, біженцями за Статутом вважалися особи, що не бажають або не можуть скористатися захистом своєї держави і мали обґрунтовані побоювання вважати, що на батьківщині їх будуть переслідувати за вищевказаними ознаками [4, с. 46].

Акцентуємо увагу на тому, що основні міжнародні договори щодо захисту біженців були прийняті в рамках Ліги Націй вже після встановлення нацистського режиму в Німеччині та військової окупації нею сусідніх країн напередодні Другої світової війни. Ці події привели до масової еміграції населення окупованих держав та частини німецьких громадян в інші європейські та заокеанські країни. IV Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р. передбачає певні механізми захисту вимушених мігрантів. В Статті 4 Конвенції зазначено, що особами, що перебувають під захистом цієї Конвенції, є ті, хто в будь-який момент та за будь-яких обставин опиняються, у разі конфлікту чи окупації, під владою

сторони конфлікту або окупаційної держави, громадянами яких вони не є. Вимога статті 13 Конвенції держав-учасниць пов'язане з поширенням захисту на все населення знаходяться в конфлікті сторін без будь-якої дискримінації за ознаками раси, національності, релігії або політичних переконань, і спрямовані на полегшення страждань, спричинених війною [5].

Поняття «біженець» набуло *подальшого розвитку* у Конвенції ООН про статус біженців 1951 року, яка розроблялася в 1947 – 1951 роках одночасно з Статутом УВКБ ООН. За змістом Конвенції про статус біженців, біженцем визнається особа яка, через обґрунтовані побоювання «стала жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає скористатися таким захистом внаслідок таких побоювань; або, не маючи певного громадянства і перебуваючи за межами країни свого колишнього місця проживання внаслідок подібних подій, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань ». Конвенція про статус біженців від 28.07.1951 р. стала універсальним і основним міжнародним документом, що закріплює визначення поняття «біженець» в міжнародному праві, яке адаптували в своєму національному законодавстві більшість держав, в тому числі і Україна.

Відповідно до Конвенція про статус біженців від 28.07.1951 р. права і свободи біженців, як центральний елемент міжнародно-правового статусу біженців, складається з:

- прав і свобод біженців, що надаються нарівні з громадянами держави;

- прав і свобод біженців, які надаються йому, як іноземцю;
- прав і свобод, що надаються виключно біженцю;
- прав і свобод біженців, що впливають з їх особистого статусу і сімейних відносин.

Права і свободи біженців, що надаються нарівні з громадянами тієї держави, де вони перебувають, за Конвенції 1951 року наступні:

- 1) свобода релігійного переконання (ст. 4 Конвенції);
- 2) права на винаходи, креслення та моделі, торгові марки, назву фірми, та прав на літературні, художні та наукові твори (ст. 14);
- 3) право на звернення до суду (ст. 16);
- 4) право на отримання пайків, якщо вони передбачені законодавством приймаючої держави (ст. 20);
- 5) право на початкову освіту (ч.1 ст. 22) ;
- 6) право на урядову допомогу (ст. 23);
- 7) право на винагороду за працю, соціальне забезпечення, права на компенсацію в разі смерті біженця внаслідок нещасного випадку на роботі або професійного захворювання (ст. 24) [6].

У 2012 році в Україні було вдосконалено законодавство, яке регулює статус біженців з прийняттям Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [7]. Зазначений закон регулює статус не тільки біженців, а й осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту.

Також до основних міжнародних документів, що гарантують дотримання прав біженців нарівні з іншими категоріями населення, є: Загальна декларація прав людини (1948 р.); Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.); Міжнародна

конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації (1965 р.); Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.); Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.); Конвенція про права дитини (1969 р.) Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських і таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984 р.) та ін.

Незважаючи на те, що на сьогоднішній день існують і організаційний і нормативний механізми захисту прав біженців, світова практика свідчить про те, що міжнародному співтовариству не вдалося налагодити достатнє правове забезпечення міграційної діяльності держав.

Найважливішою міжнародною організацією, яка несе відповідальність за біженців, є Верховний комісар Організації Об'єднаних Націй у справах біженців. Відповідно до Конвенції ООН про статус біженців 1951 року УВКБ уповноважена забезпечувати захист і допомогу біженцям. Країни, що ратифікували вищезазначену Конвенцію, періодично надають звіт в УВКБ про дотримання прав біженців та про виконану роботу щодо поліпшення соціально-економічного становища вимушених переселенців. Близько 150 з 200 країн світу взяли на себе зобов'язання захищати біженців і не повертати їх в країну, де вони можуть зазнавати тортур і переслідувань, підписавши Конвенцію про статус біженців 1951 року та / або Протокол 1967 року. Положення Конвенції 1951 року залишаються основним міжнародним стандартом, за яким оцінюються будь-які заходи щодо захисту і поводження з біженцями.

Діяльність УВКБ ООН спрямована на те, щоб біженці та інші особи, які належать до їх компетенції, мали змогу отримати міжнародний захист, гуманітарну допомогу. Для

ефективного вирішення питань, що стосуються біженців, співпраця між державами і УВКБ ООН вкрай необхідно. Вона може протікати в різних напрямках: надання притулку відповідно до міжнародних зобов'язань, фінансування операцій УВКБ ООН по всьому *світу*. Також, УВКБ ООН допомагає країнам розширювати можливості з надання притулку, стежить за дотриманням зобов'язань держав щодо захисту біженців, спостерігає за національною практикою. Крім цього, УВКБ ООН працює з регіональними міжурядовими організаціями, такими як Європейський Союз, Африканський Союз, Організація американських держав, допомагаючи їм проводити політику щодо захисту біженців. Слід зазначити, що у вирішенні проблем біженців важливо роль відіграє співпраця між державами. Як правило, міжнародна допомога зазвичай спрямована на вирішення політичних або міжетнічних криз у країнах, звідки прибувають біженці, шляхом надання матеріальної або фінансової допомоги, на переселення певного числа біженців. Незважаючи на те, що УВКБ є єдиною організацією ООН, наділеною мандатом для надання всебічної допомоги біженцям, вона регулярно взаємодіє з органами ООН та іншими організаціями.

Виділяють три основні варіанти довготривалого вирішення проблем біженців: 1) добровільна репатріація; 2) місцева *інтеграція*; 3) переселення [8, с. 24].

Добровільна репатріація - це найкращий спосіб вирішення проблем біженців. Велика частина біженців хотіли б повернутися додому, у свою країну. Нерідко відсутні основні умови для повернення – безпека і відновлення національного захисту. УВКБ ООН сприяє добровільній репатріації, вважаючи це найкращим способом вирішення проблеми. Організація часто надає їм

первинну матеріальну допомогу, допомогу у відновленні будинків, шкіл, лікарень та інше. У всесвітньому масштабі за останні десять років на батьківщину повернулися близько 11,4 млн біженців, в тому числі 7,3 млн - за сприяння УВКБ ООН [9, с. 30-32]. Бувають такі випадки, коли біженці не можуть або не бажають повертатися додому з певних обставин. Тоді держави намагаються інтегрувати їх у місцеве життя. Їм надаються притулки, право на постійне проживання з можливістю отримати в майбутньому громадянство. Незважаючи на те, що даний метод є ефективним способом вирішення проблем біженців і визнається як Конвенцією ООН, так і Статутом УВКБ ООН, багато держав бувають стурбовані присутністю біженців на їх території. Вони побоюються наслідків, виникнення проблем в сфері безпеки, також стурбовані проблемою контролю над міграцією. У тих випадках, коли ні добровільна репатріація, ні місцева інтеграція неможливі, рішенням для біженців буде переселення в третю країну. Переселення в третю країну означає, що біженці залишають країну свого притулку, легально переїздить в країну, яка погодилася прийняти їх в якості біженців і надати їм дозвіл на постійне місце проживання. Даним варіантом користується невелике число біженців, переважно це біженці з серйозними проблемами в плані захисту (агресія, фізичний напад), яким країна, в якій вони перебу-

вають не має можливості надати допомогу.

Висновки. Проблема біженців продовжує залишатися викликом міжнародному співтовариству. Різке збільшення числа мігрантів призводить до політичних, економічних, соціальних криз всередині держав і, як наслідок, до внутрішніх заворушень, регіональних конфліктів. Необхідно модифікувати всю існуючу міжнародно-правову базу, яка регулює правовий статус таких осіб та їх захист. Сучасна міграційний криза, викликана громадянськими війнами, збройними конфліктами, порушенням прав людини, стихійними або техногенними катастрофами показали необхідність перегляду способів вирішення такої ситуації. Цю проблему неможливо вирішити на внутрішньодержавному або регіональному рівні, необхідно вживати більш глобальні заходи. Якомога більше країн повинні ратифікувати Конвенцію 1951 р. про статус біженців, зберегти і зміцнити ґрунтовані правові підходи до вирішення усіх ситуацій, пов'язаних з біженцями. Не варто забувати, що захист біженців все-таки є загальною відповідальністю. Тільки працюючи спільно, доповнюючи один одного, держави, УВКБ ООН, міжнародні і неурядові організації можуть надати ефективний захист, якого потребують біженці. І тоді система міжнародного захисту біженців стане міцною і стабільною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авакьян С.А. Россия: гражданство, иностранцы, внешняя миграция. Санкт-Петербург: Юрид. Центр Пресс, 2003. 641 с.
2. Потапов В.И. Беженцы и международное право. М. 1986. С. 50-52.
3. Діденко Н.А. Розвиток міжнародно-правового поняття «біженці» на сучасному етапі. Часопис Київського університету права. 2011. № 4. С. 379-383.
4. Міжнародне публічне право / за ред. А.С. Овчаренко, В.Е. Теліпко, Київ: Центр учбової літератури, 2010. 608 с.

5. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://goo.gl/RWysku> (дата звернення: 15.10.2020)
6. Конвенція про статус біженців (укр/рос) від 10.01.2002 р. N 2942-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text (дата звернення: 15.10.2020)
7. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту. Закон України від 8 липня 2011 р. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 16. Ст. 146.
8. Міжнародне публічне право: підручник / за ред. В.М. Репецького. 2-ге вид., стер. К., 2012. 437 с.
9. Пак Н. Неконтрольована міграція як загроза безпеці країн Європейського Союзу. Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. 2016. №1(44/45). С. 30-32.